

РЕФЕРАТ

**МАВЗУ: АХЛОҚШУНОСЛИК ФАНИНИНГ
ОБЪЕКТИ, ПРЕДМЕТИ, УСУЛЛАРИ ВА
ФУНКЦИЯЛАРИ.**

Ахлоқшунослик фанининг объекти, предмети, усуллари ва функциялари.

РЕЖА:

1. Ахлоқшунослик фанининг объекти, предмети, усуллари ва функциялари.
2. Ахлоқшунослик фанини келиб чиқиши ва унинг тарихи.
3. Ахлоқшунослик тушунчалари

1-савол. Ахлоқ - русча – морал, лотинча «mores», «moralis» сўзларидан олинган бўлиб, маъноси хулқ, одат демакдир.

Ахлоқ - ижтимоий онгнинг муайян шакли бўлиб, кишиларнинг ижтимоий ва шахсий ҳаётида бир-бирларига бўлган муносабатларининг, яъни хатти-ҳаракат принциплари ва нормаларининг йиғиндисидир. Ахлоқ сўзи, тушунчаси ҳам арабча бўлиб, хулқ сўзининг кўплигидир.

Ахлоқ кишиларнинг феъл-атвори, юриш-туриши, уларнинг ижтимоий ва шахсий ҳаётдаги ўзаро муносабатларини тартибга солиб туради. Ахлоқ нормалари жамият ёки муайян гуруҳ томонидан шахс феъл-атвориغا қўйиладиган талабдир. Бу нормалар шахснинг жамиятга – Ватан, давлат, миллат, гуруҳга муносабатини, шунингдек, шахснинг турмушдаги, айрим кишиларга, касби-корига, мутахассислигига, ҳатто ўз-ўзига бўлган муносабатлардаги хатти-ҳаракатни ҳам ўз ичига олади.

Кишилиқ жамиятининг илк даврларида ахлоқ нормалари – юриш-туриш қоидалари ва одоб принциплари кишиларнинг меҳнат қилиш жараёнида вужудга келиб, уларга риоя қилиш урф-одатга, анъанага айланиб боради. Кейинчалиқ жамият, ижтимоий ҳаёт тараққий этиб, ақлий меҳнат жисмоний меҳнатдан ажралгач, меҳнат тақсимооти юз бергач, одамларнинг юриш-туриш қоидалари, одам ахлоқининг моҳияти ҳақидаги масалалар бир бутун фалсафий билимлар системасига солинади, маълум даражада мустақил фанга айланади. Шу тариқа этика, яъни ахлоқ ҳақидаги таълимот пайдо бўлади.

Этика – грекча-юнонча «ethos» деган сўздан олинган бўлиб, бунинг маъноси хулқ-одат демакдир. Этика, яъни ахлоқ ҳақидаги фан, ўзбек тилида ҳозирги пайтда ахлоқшунослик фани деб ҳам юритилади. Лекин биз этика фани деб юритишимизни маъқул топдик. Сабаб бу ном дунёда юритиладиган

стандартга мос келади, деб ўйлаймиз, гарчи фаннинг номлари қандай йўсинда юритилмасин, унинг мазмунига путур етмайди, шакл мазмунни, моҳиятни тубдан ўзгартириб юбормайди, гарчи таъсир этса ҳам.

Этика одамларнинг юриш-туришида, ахлоқида тарихан ўзгариб турадиган, ривож топиб, тараққий этиб борадиган принципларни, ахлоқий норма, қоидаларни; ахлоқнинг манбаи ва келиб чиқишини,

ахлоқий категорияларни яъни яхшилик ва ёмонлик, ор-номус, виждон каби умумий тушунчаларни, ахлоқий эътиқод, маслак ва ҳис-туйғуларни изоҳлаб беради. Шунингдек, ахлоқнинг абадий муаммолари бўлган – ахлоқий баҳонинг мезони нимада, ахлоқда ҳақиқат борми, ахлоқий эркинлик нима, инсон ўз хатти-ҳаракати учун жавобгарми, масъулни каби саволларга жавоб ахтаради.

Этика фан сифатида ахлоқни, одоб-хулқни, ахлоқий муносабатларни акс эттирибгина қолмай, балки одам интилиши лозим бўлган мақсадни, яъни юксак ахлоқий ғояни, бу ғояни, яъни бизнинг пировард стратегик мақсадимиз бўлган – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт ғоясини амалга оширмак учун қандай яшаб, қандай ҳаракат қилмоқликни маъноси очиб берилади, одамларнинг юриш-туриши қандай деган саволгагина эмас, балки қандай бўлиши керак деган саволга ҳам жавоб беради. Шунинг учун ҳам ахлоқий иллатлар танқид қилинади, одамларнинг хатти-ҳаракатига юксак ахлоқий ғоя ва мақсад нуқтаи назаридан қатъий баҳо берилади.

Хулқ, одоб деганда иқтисодий тузум тақозоси билан, турмуш шароитининг алоҳида тарзидан, традицияларидан, анъаналаридан, урф-одатларидан пайдо бўлган, бироқ мунтазам қарашлар, қоидалар, йўл-йўриқлар системасига кирмаган муносабатлар хусусияти тушунилади.

Демак, хулқ одамларнинг амалий хатти-ҳаракатлари, одамлар ўртасидаги амалий муносабатлар, ахлоқ ижтимоий онг билан боғлиқ бўлиб, мазкур хатти-ҳаракат принциплари ва нормаларининг ахлоқ талаблари шаклида ифодалаб берилганидир, этика бўлса ахлоқ принциплари ва нормаларининг изоҳлаб ва асослаб бериш демакдир, яъни ахлоқ ҳақидаги назариядир.

Ахлоқ нормалари пассив эмас, балки улар ҳам жамият ҳаётида, ҳам шахс турмушида фаол таъсир кўрсатадиган муҳим фактордир. Илғор, таракқийпарвар ахлоқ нормаларининг таълим-тарбияга таъсири ижобий бўлади, реакцион хулқ нормаларининг таъсири эса жамиятда ҳам, шахс тарбиясида ҳам салбий бўлади.

Этика қадимда физика ва логика билан биргаликда фалсафанинг узвий учинчи қисми ҳисобланар эди. Кейинчалик Арасту биринчи бўлиб «Этика» дарслигини ёзгач, у алоҳида фалсафий йўналишдаги фан мақомини олди. Этиканинг бошқа фалсафий фанлардан фарқи, ўзига хослиги шундаки, унда назария билан амалиётнинг, практиканинг омухталигидир, уйғунлигидир.

Қадимги антик давр донишмандларининг фикрича, фалсафани азим дарахтга, чинорга қиёс қилсак, унинг илдизи табиат ҳақидаги таълимотлар, пояси – мантиқ, меваси эса – этикадир. Дарҳақиқат, билим – ақл булоғи, ахлоқ эса -ҳаёт чироғидир, ёки билим – хазина, ахлоқ эса фазилатдир.

2-савол. Ахлоқшунослик бир неча минг йиллик тарихга эга бўлган қадимий фан. У бизда «Илми равиш», «Илми ахлоқ», «Ахлоқ илми», «Одобнома» сингари номлар билан атаб келинган. Оврўпада эса «Этика»

номи машхур, биз ҳам яқин-яқингача шу атамани кўллар эдик. У дастлаб манзилдошлик, яшаш жойи, кейинчалик эса одат, феъл, фикрлаш тарзи сингари маъноларни англаган, юнонча «ethos» сўздан олинган.

Уни биринчи бўлиб юнон файласуфи Арасту муомалага киритган. Арасту фанларни тасниф қилар экан, уларни уч гуруҳга бўлади: назарий, амалий ва ижодий. Биринчи гуруҳга фалсафа, математика ва физикани; иккинчи гуруҳга этика ва сиёсатни; учунчи гуруҳга эса санъат, хунармандчилик ва амалий фанларни киритади. Шундай қилиб, қадимги юнонлар ахлоқ ҳақидаги таълимотни фан даражасига кўтарганлар ва «Этика» (taethika) деб атаганлар.

Бу фанни ҳам илмий-тарихий, ҳам замонавий-ҳаётий талаблар нуқтаи назаридан «Ахлоқшунослик» деб аташни мақсадга мувофиқ деб билдик.

Ахлоқшунослик ахлоқнинг келиб чиқиши ва моҳиятини, кишининг жамиятдаги ахлоқий муносабатларини ўрганади. «Ахлоқ» сўзи арабчадан олинган бўлиб, «хулқ» сўзининг кўплик шаклидир. «Ахлоқ» ибораси икки хил маънога эга: умумий тушунча сифатида у фаннинг тадқиқот объектини англатса, муайян тушунча сифатида инсон феъл-атвори ва хатти-ҳаракатининг энг қамровли қисмини билдиради. Ахлоқни умумий тушунча сифатида олиб, уни доира шаклида акс эттирадиган бўлсак, доиранинг энг кичик қисмини одоб, ундан каттароқ қисмини – хулқ, энг қамровли қисмини ахлоқ эгаллайди.

Одоб – инсон ҳақида ёқимли таассурот уйғотадиган, лекин жамоа, жамият ҳаётида бурилиш ясайдиган даражада муҳим аҳамиятга эга бўлмайдиган,

миллий урф-одатларга асосланган чиройли хатти-ҳаракатларни ўз ичига олади.

Хулқ - оила, жамоа, маҳалла-қўй миқёсида аҳамиятли бўлган, аммо жамият ва инсоният ҳаётига сезиларли таъсир кўрсатмайдиган ёқимли инсоний хатти-ҳаракатларнинг мажмуи.

Ахлоқ - жамият, замон, инсоният тарихи учун намуна бўла оладиган ижобий хатти-ҳаракатлар йиғиндиси, инсоний камолот даражасини белгиловчи маънавий ҳодиса.

Ахлоқшунослик мазкур уч ахлоқий ҳодисани бир-бири билан узвийликда ва нисбийликда ўрганади. Ана шу уч ахлоқий ҳодисанинг умумлашмасини, яъни мазкур фаннимизнинг предмети бўлган умумий тушунча сифатида ахлоқни қуйидагича таърифлаш мумкин:

Ахлоқ - барча одамлар учун бирдек тааллуқли ҳисобланган, шахс ҳаётидаги ҳамма соҳаларда ўзига ва ўзгаларга нисбатан қўйиладиган маънавий-ижтимоий талаблар ҳамда эҳтиёжларнинг муносабатлар шаклидаги кўринишидан иборат бўлган, инсонга берилган ихтиёр эканлигининг хатти-ҳаракатлар жараёнида ички ирода кучи томонидан оқилона чекланишини тақозо этувчи маънавий ҳодиса.

Ахлоқшунослик ахлоқий тафаккур тараққиётини тадқиқ этади ва амалиётда инсонни эзгулик орқали ҳақиқатга олиб боришга хизмат қилади. Шу боис уни ахлоқ фалсафаси ёхуд эзгулик фалсафаси деб аташ

мумкин.

Ҳозир у фалсафий фан сифатида уч йўналишда иш олиб боради, яъни ахлоқий тафаккур тараққиётини тадқиқ этар экан, у ахлоқни: 1) баён қилади; 2) тушунтиради; 3) ўргатади. Шунга кўра, у тажрибавий-баёний, фалсафий-назарий ва русмий-меъёрий табиатга эга. Қадимгилар уни амалий фалсафа деб атаганлар. Зеро, соф назарий ахлоқшуносликнинг бўлиши мумкин эмас. У инсоният ўз тажрибаси орқали эришган донишмандлик намуналарини ҳикматлар, нақллар, матал-мақоллар тарзида баён этади, кишиларни ахлоқий қонун-қоидаларга ўргатади, уларга ахлоқнинг моҳиятини тушунтиради ва фалсафий хулосалар чиқаради. Яъни ахлоқшунослик фанида Афлотун, Арасту, Эпикур, Цицерон, Сенека, Августин, Форобий, Ибн Сино, Ғаззолий, Насафий, Спиноза, Кант, Ҳегель, Шопенхауэр, Фойербах, Киркегард, Нитцше, Вл.Соловьёв, Лосский сингари буюк файласуфлар яратган ахлоқ назариясига доир таълимотлар билан биргаликда «Патанжали»,

«Қутадғу билик», «Қобуснома»,

Саъдийнинг «Гулистон», Жомийнинг «Баҳористон», Навоийнинг «Маҳбуб ул-қулуб», Монтеннинг «Тажрибанома», Ларошфуконинг «Ҳикматлар», Гулханийнинг «Зарбулмасал» каби амалий ахлоққа бағишланган асарлари ҳам ўз мустаҳкам ўрнига эга. Ахлоқшуносликнинг бошқа фалсафий фанлардан фарқи ҳам, ўзига хослиги ҳам ундаги назария билан амалиётнинг ана шундай омухталигидир.

3-савол. Ахлоқшунослик ва эстетика. Ахлоқшуносликнинг эстетика билан алоқаси қадимий ва ўзига хос. Қадимги файласуфлар кўп ҳолларда ахлоқийликни ички гўзаллик, нафосатни ташқи гўзаллик тарзида талқин этганлар. Ўрганаётган ҳар бир бадиий асар айна пайтда, маълум маънода, ахлоқшунослик нуқтаи назаридан ҳам тадқиқ этилаётган бўлади.

Ахлоқшунослик ва диншунослик. Ахлоқшуносликнинг диншунослик билан алоқаси шундаки, ҳар иккала фан ҳам бир хил муаммо – ахлоқий мезон

муаммосини ҳал этишга қаратилган. Чунки умумжаҳоний динлар вужудга келгунига қадар мавжуд бўлган маълум урф-одатлар ва кадриятлар муайян диний қонун-қоидаларга, муқаддас диний китобларга катта таъсир кўрсатган. Айна пайтда, динлар ҳам ахлоққа ана шундай таъсир ўтказганлар.

Ахлоқшунослик ва ҳуқуқшунослик.

Ахлоқшуносликнинг ҳуқуқшунослик билан алоқаси узоқ тарихга эга. Ахлоқни жамоатчилик асосидаги ҳуқуқ, ҳуқуқни эса қонунийлаштирилган ахлоқ деб аташ мумкин. Зеро, ахлоқшунослик билан ҳуқуқшуносликнинг тадқиқот объектлари кўп жиҳатдан ўхшаш, улар фақат ёндашув усули нуқтаи назаридан фарқ қилади, яъни ҳуқуқ меъёрларининг бажарилиши, одатда, махсус адлия идораларидаги лавозимли кишилар орқали, мажбурий санкциялар воситасида йўлга қўйилади; ахлоқ меъёрлари эса умумий қабул қилинган миллий урф-

одатлар, жамоатчилик фикри ёрдамида, алоҳида белгиланган кишилар томонидан эмас, балки муайян ижтимоий гуруҳ, жамият томонидан амалга оширилади.

Ахлоқшунослик ва педагогика. Педагогикадаги шахсни шакллантириш, тарбиялаш, таълим бериш жараёнларини панд-насихатларсиз, одобнома дарслари билан, ахлоқшунослик ўзининг назарий ва, айниқса, амалий жиҳатлари билан педагогиканинг асоси ҳисобланади. Зеро, маориф тизимидаги таълим-тарбия ўзини ҳар бир кадамда ахлоқий тарбия сифатида намоён қилади.

Ахлоқшунослик ва руҳшунослик. Бу иккала фан кишилар хатти-ҳаракати, феъл-атвори ва майл истакларини ўрганади. Лекин бу ўрганиш икки хил нуқтаи назардан олиб борилади: руҳшунослик у ёки бу хатти-ҳаракат, феъл-атвор, сабабий асос (мотив)ларнинг руҳий табиати ва шаклланиш шарт-шароитларини очиқ беради, ахлоқшунослик эса руҳшунослик тадқиқ этган ҳодисаларнинг ахлоқий аҳамиятини тушунтиради.

Ахлоқшунослик ва социология. Социология инсонларнинг оммавий хатти-ҳаракати ва уларнинг қонуниятларини фақат муайян ижтимоий тузум доирасидагина тадқиқ этади. Ахлоқшунослик эса, ўз моҳиятига кўра, лозим бўлганда, муайян ижтимоий тузум ёки давр доирасидан чиқиб, инсон ахлоқининг юксак ютуғи сифатида келгуси даврлар учун ҳам тарихий ва ахлоқий аҳамият касб этган шахсий, истисноли хатти-ҳаракатларни ҳамда уларнинг сабабий асосларини ўрганади.

Ахлоқшунослик ва сиёсатшунослик. Сиёсий кураш қарама-қарши ахлоқий қоидалар ва талаблар курашини тақозо этади. Шахсий интилишлар билан давлат ва жамият манфаатларининг мослиги, мақсадлар ва воситаларнинг пок ёки нопоклиги муаммолари ўртага чиқади. Лекин аслида сиёсат қай даражада ахлоқийлик касб этса, шунчалик у оқилона бўлади. Бу ҳозирги кунда ахлоқшунослик ҳам, сиёсатшунослик ҳам жиддий тадқиқ этадиган энг муҳим умумий муаммолардан биридир. Шунингдек, раҳбарлик одоби, партиявий одоб, этикет сингари ахлоқшуносликнинг муомала маданияти доирасига кирувчи махсус соҳалари ҳам сиёсатшунослик билан чамбарчас боғлиқ.

Ахлоқшунослик ва экология. XX асрда табиатга нисбатан тор манфаатпарастлик доирасидаги ёндашувлар оқибатида пайдо бўлган экологик бўҳрон, глобал экологик муаммолар кўпроқ одамларнинг ижтимоий-ахлоқий нуқтаи-назарларига боғлиқ экани маълум бўлиб қолди.

Шундай қилиб, ҳозирги кундаги экологик муаммоларни ҳал этишнинг кўп жиҳатлари ахлоқшунослик кўмагига бориб тақалмоқда. XX асрда экологик ахлоқшунослик деган махсус соҳа ҳам юзага келди. Лекин, бу – ахлоқшунослик экологияни тўлиқ ўз ичига олади, деган сўз эмас. Чунки ахлоқшуносликда ахлоқий баҳолаш ва бошқариш объекти сифатида табиатнинг ўзи эмас, балки одамнинг табиатга бўлган муносабати майдонга чиқади.

Ахлоқшунослик ва миллий истиқлол ғояси. Ахлоқшунослик фани жамият аъзолари ва ҳар бир фуқорога миллий истиқлол ғоясини сингдириш воситаси сифатида ҳам диққатга сазовор. Чунки миллий истиқлол ғояси эзгуликка муҳаббат, миллий қадриятларга ҳурмат-эътибор, ватанпарварлик, миллатпарварлик, фидойлик, зиёлилик тамойилларини сиёсий онг иштирокида талқин этилган тушунчалар тизими тарзида тақдим қилса, ахлоқшунослик уларни ахлоқий англаш воситасида рўёбга чиқадиган тамойиллар сифатида олиб қарайди.